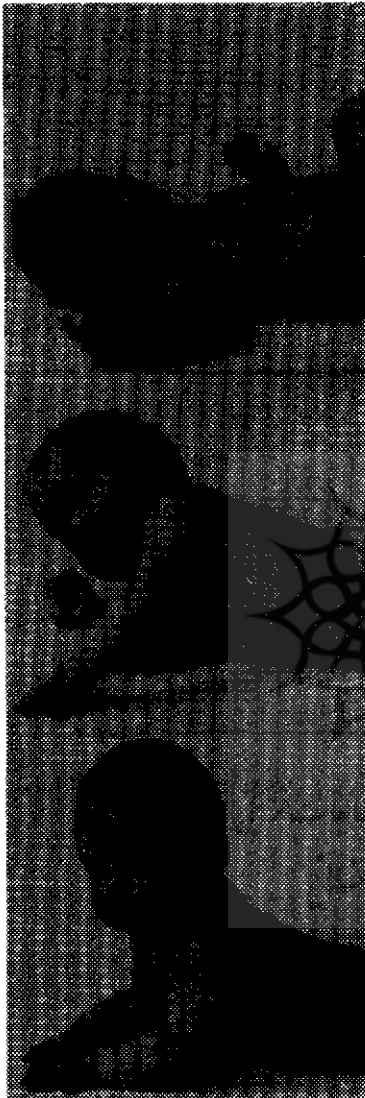

نکته‌ها بر حقوق کودک از دیدگاه اسلام

حجت الاسلام والمسلمین

دکتر بهرام محمدیان

پس از بررسی حق انتخاب نام نیکو برای فرزند که در شماره گذشته بدان پرداخته شد، در پنجمین بخش از سلسله مقالات "حقوق کودک از دیدگاه اسلام"، از حق تغذیه نوزادان و کودکان سخن به میان می‌آید.

۵- حق تغذیه با شیر مادر

حق تغذیه نوزادان و کودکان از جمله حقوقی است که در سده اخیر به صورت رسمی در اعلامیه جهانی حقوق کودک، در اصل چهارم اعلامیه، تحت عنوان "کودک باید امکان برخوردار از تغذیه، مسکن، تفریحات و خدمات پزشکی مناسب را داشته باشد"، تصریح شده است. بعدها در کنوانسیون حقوق

از خوردن شیرمادر، ستمی بزرگ در حق کودک است.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام نیز به این موضوع تأکید کرده، می فرماید: «مَإِنَّ لَبَنٍ وُضِعَ بِهِ اللَّصْبِيُّ أَغْظَمَ بَرَكَهَ عَلَيْهِ مِنْ لَبَنٍ أُمَّهُ» یعنی «کودک با هیچ شیری تغذیه نمی شود که به اندازه شیر مادر خویش مبارک و با برکت باشد.»
 با توجه به اهمیت تغذیه کودک با شیر مادر، اسلام برای تشویق مادران و تقویت روحیه آنان برای تحمل زحمات احتمالی شیردادن به کودک، ثوابهای زیادی را مقرر کرده است.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می فرماید: «هنگامی که زن کودک خود را شیر می دهد، در هر مرتبه ای که کودک از پستان او شیر می مکد خدای متعال، ثواب آزاد کردن بنده ای از نسل حضرت اسماعیل (ع) را به او عطا می کند، و آنگاه که از شیردادن فراغت می یابد، فرشته ای دست برپهلوی مادر نهاده، می گوید: زندگی را از نو آغاز کن که خداوند گناهان گذشته ات را آمرزید. ۴»

چرا شیر مادر؟!

شاید این پرسش از ذهن برخی خطور کند که چرا اسلام تغذیه کودک با شیرمادر را به عنوان یک حق می شمارد و آن را بر ذمه پدران و مادران قرار می دهد؟ آیا تغذیه دیگری را نمی توان جایگزین شیرمادر کرد؟ برای پاسخ دادن به این پرسش، علاوه بر مواردی که در متون دینی آمده است می توان از علم پزشکی و تغذیه نیز مدد گرفت. اما پیش از پرداختن به جواب، به این نکته اشاره می کنیم که خداوند حکیم است و اقتضای حکمت کامله حضرت حق، قراردادن هر چیزی در جای خود و انتظام عالمانه آفرینش و جامع نگری در تشریح قوانین

کودک در ماده ۲۴، از کشورهای طرف کنوانسیون خواسته شد که با بیماریها و سوء تغذیه کودکان مبارزه کنند و نسبت به مزایای تغذیه با شیرمادر، تمام قشرهای جامعه مخصوصاً والدین را آگاه سازند. اما تغذیه کودک با شیرمادر از جمله حقوقی است که اسلام برای کودک به رسمیت شناخته است و علاوه برقرآن، در روایات اسلامی نیز درباره این حق به تفصیل سخن رفته است. متون و منابع فقهی اسلامی نیز در ابعاد مختلف این موضوع بحثهای متنوعی را پیش کشیده اند.

از دیدگاه روایات اسلامی تغذیه کودک از دو جهت در چگونگی تربیت و پرورش او تأثیر دارد. تأثیر نخست آن در چگونگی وضعیت مزاجی و ساختار جسمانی کودک و همچنین سلامت و بیماری و یا نیرومندی و ناتوانی اوست. جهت دیگر تأثیر تغذیه در اخلاقیات و نفسانیات کودک است که درجای خود بدان اشاره می کنیم.

قرآن می فرماید: «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُرْضِعَهُ»

«ومادران (باید) فرزندان خود را دو سال تمام شیردهند. (این حکم) برای کسی است که بخواهد دوران شیرخوارگی را تکمیل کند.»
 همچنانکه در روایتی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: «لَيْسَ لِلصَّبِيِّ لَبَنٌ خَيْرٌ مِنْ لَبَنِ أُمَّهُ» یعنی: «هیچ شیری برای کودک بهتر از شیر مادرش نیست.»

از آیه و روایت مذکور چنین استفاده می شود که براساس اوامر الهی و نوامیس طبیعت باید کودک از شیرمادر تغذیه کند، چون بهترین شیر برای شیرخواران در درجه اول شیر مادر خودش است و بازداشتن غیر موجه نوزاد

است. نگاهی به ولادت نوزاد و نیاز غذایی او، همزمان بودن ترشح شیر در سینه مادر و تولد نوزاد، ترکیبات شیر مادر و تعیین حق برای کودک همه نشان از حکمت حضرت باری تعالی دارد و برای اندیشمندان و خردورزان نشانه توحید است.^۵

امروزه علاوه بر پزشکان، صاحب نظران تغذیه نیز شیرمادر را کاملترین و بهترین غذای نوزاد معرفی کرده اند. همان طور که در قرآن و فقه بر تغذیه کودک با شیر مادر تأکید شده است، آنها نیز معتقدند که مادر باید نوزاد خود را با شیر مقوی خود تغذیه کند، زیرا شیر مادر یک غذای کامل و از لحاظ مواد غذایی غنی ترین غذاها می باشد و دارای همه موادی است که بدن بدان نیاز دارد و دارای مزایای متعددی است از جمله:

۱- شیر مادر به لحاظ ترکیبات غذایی، بیشتر از هر غذای دیگری با ساختار جسمانی کودک تناسب دارد. یکی از صاحب نظران در این باره می نویسد: «بهترین غذای کودک در این دوره، شیر مادر است که کلیه مواد مورد نیاز رشد را دربردارد. شیر مادر گرم، پاک و بدون میکروب بوده، به راحتی هضم می شود و اثر نامساعدی روی دستگاه گوارش کودک ندارد. پروتئین، چربی و مواد قندی موجود در آن به قدری است که مواد از دست رفته بدن کودک را جبران می کند و مقداری هم صرف رشد او می شود. املاح شیر مادر - کلسیم، فسفر، آهن، مس، کسبالت و غیره - صرف ساختمان استخوانها، دندانها، نظام عصبی، عضلانی و خون سازی طفل می گردد. مقدار املاح شیرمادر به حدی است که آن را قابل هضم تر از شیرگاو کرده است.»^۶

۲- کودکانی که از شیرمادر استفاده می کنند شش برابر بیشتر از کودکانی که با شیشه شیر تغذیه می شوند، شانس زنده ماندن دارند. اگر تمام نوزادان تا حدود شش ماهگی منحصراً با شیر مادر تغذیه شوند، از مرگ و میر بیش از یک میلیون نوزاد در سال پیشگیری خواهد شد.^۷

امروزه مطالعات پزشکی ثابت کرده که در شیرمادر پادزهرهای مخصوصی علیه میکربهای مختلف وجود دارد که موجب مصونیت کودک می گردد. جالب تر اینکه ترکیبات سازنده پادزهر، بدن کودک را تحریک و تقویت می کند.

۳- کودکان شیرخوار به شیرمادر خود حساسیت نشان نمی دهند و در میان این دسته از نوزادان ابتلاء به بیماریهای پوستی ناشی از آلرژی کمتر به چشم می خورد. همچنین تغذیه با شیرمادر کودک را در برابر یبوست، اسهال، سرفه، سرماخوردگی و سایر بیماریهای شایع ایمنی می بخشد. در حالی که شیرگاو، انواع

تغذیه با شیر چه کسی؟ چگونه؟ چه مدت؟

از نظر اسلام شیردادن به نوزاد باید از همان روز اول تولد شروع شود و کودک نباید از خوردن شیرمادر به ویژه در آن روزهای اول محروم شود. در روزهای اول زایمان شیر زردرنگ غلیظی که "آغوز" یا به بیان علمی "کلستروم" نامیده می‌شود، ترشح می‌گردد که برای کودک بسیار مفید است. برخی از فقهای اسلامی خوراندن آغوز به فرزند را واجب دانسته‌اند.^{۱۲}

علامه مجلسی می‌نویسد: «گروهی از علماء واجب می‌دانند که مادر آغوز را به فرزند

شیرهای خشک و سایر غذاهای کمکی مانند حریره بادام و فرنی به هیچ وجه او را در برابر اسهال، سرفه، سرماخوردگی و سایر بیماریها حفاظت نخواهد نمود».^{۱۳}

۴ - شیرمادر سهل‌الوصول و همیشه در دسترس نوزاد است و کودک می‌تواند به دفعات از شیر مادر استفاده کند و چون به طور طبیعی و خام به مصرف می‌رسد، هیچکدام از مواد خود را از دست نمی‌دهد و همیشه تازه و با حرارت مناسب مورد استفاده قرار می‌گیرد و برخلاف شیرهای دیگر که امکان دارد در اثر ماندن فاسد و یا آلوده به میکروبیهای بیماری‌زا مانند تب مالت، سل گاوی و اسهال شیری شود، نیست.

شیرمادر حتی در آب و هوای گرم و خشک حاوی آب کافی برای رفع نیازهای کودک نوپا می‌باشد. آب اضافی یا آشامیدنی‌های شیرین برای رفع تشنگی کودک لزومی ندارد. به علاوه آنها می‌توانند زبان‌آور باشند.^{۱۴}

۵ - شیرمادر فقط زمینه‌ساز سلامت کودک در دوره شیرخواری نیست، بلکه برخی مطالعات کاملاً تازه نشان می‌دهد که حتی به هنگام سالمندی، آنان که در دوران شیرخواری از شیرمادر بهره‌مند بوده‌اند به مراتب بیش از آنانکه از این نعمت خداداد محروم بوده‌اند از سلامت دستگاه قلب و عروق بهره‌مند خواهند بود و افزایش چربی و کلسترول در خون آنها کمتر از کسانی است که دوره طفولیت آنها با محرومیت از شیرمادر سپری شده است.^{۱۵}

۶ - شیرمادر دارای کالری بیشتری است و تأمین این میزان کالری توسط شیرخشک امکان‌پذیر نیست و شیرمادر تنها ماده غذایی دارویی شناخته شده است که ضریب هوشی طفل (IQ) را تا ۸ واحد می‌تواند افزایش دهد.^{۱۶}

سلامت زنجی
برقانی

از همان بدو تولد هم آغوشی نوزاد و مادر را سفارش می‌کند و هرچه نزدیکتر بودن زمان پستان گرفتن و شیر خوردن کودک را به زمان زایمان پسندیده‌تر می‌داند. البته امروزه در تحقیقات پزشکی به راز این سفارش پی برده، تأکید می‌کنند که: مادر و نوزاد نبایستی در اطافهای جداگانه نگهداری شوند و نوزاد باید اجازه داشته باشد به دفعاتی که می‌خواهد از شیر مادر تغذیه کند. اگر مادری در زایشگاه زایمان کند حق دارد نوزادش را در تمام مدت ۲۴ ساعت نزد خویش نگهدارد و نباید غذا یا آشامیدنی دیگری به جز شیر مادر به نوزاد داده شود.^{۱۶}

چنانکه گفتیم به طور طبیعی و فطری برای شیر دادن به نوزاد، مادر او در اولویت است. ابن سینا تعییر زیبایی در کتاب "قانون" در باره شیر مادر دارد. او شیر را خون سفید می‌نامد و می‌گوید شیر هرکس همانند خون سازگاری با خودش دارد. گویا ایشان معتقدند همچنانکه گروههای خونی مختلف با RH مثبت یا منفی وجود دارد، شیر نیز این چنین است و شیر هر مادری با نوزاد وی سازگار است و در هنگام استفاده دیگران باید به این سازگاری توجه شود. البته استفاده از شیرانسان در مورد نوزادان محروم از شیر مادر خویش نسبت به شیر حیوانات ترجیح دارد و اسلام توصیه می‌کند قبل از اینکه به سراغ استفاده از شیر حیواناتی همانند گاو و گوسفند بروید، سراغ زانی بروید که شیر دارند. یعنی شیرانسان را برای انسان سازگارتر و مطلوبتر از شیر حیوانی می‌شناسد.

ابن سینا در قانون طب ضمن اشاره به بهداشت شیر و بیان اهمیت آن برای نوزاد به

بخوراند و اگر چنین نکند نوزاد یا باقی نمی‌ماند و یا قوت نمی‌یابد.^{۱۳} در کتاب حقایق برای زندگی از انتشارات سازمانهای یونیسف و بهداشت جهانی آمده است: «آغوز ماده‌ای مغذی است که می‌تواند کودک را در برابر عفونتهای شایع حفاظت کند. کودک تا زمان جمع شدن شیر در پستان مادر نیاز به هیچ‌گونه غذا و آشامیدنی دیگری ندارد. در برخی جوامع به مادران توصیه می‌شود که به نوزاد خود کلسیوم یا آغوز ندهند، ولی این توصیه نادرست است.^{۱۴}

و شاید برخی فقهای عظام به جهت رعایت نفس محترمه از تلف شدن ویا ابتلاء به بیماری بوده است که خوراندن آغوز به کودک را واجب شمرده‌اند و به نقش حفاظتی آن در برابر عفونتهای شایع در کودکان توجه داشته‌اند.

یکی از صاحب نظران در این باره می‌نویسد: «آغوز» یک غذای استثنایی و تکرارنشده برای آغاز زندگی کودک در دنیای خارج رحم است. این غذای استثنایی شیری است که در چند روز اول زندگی ترشح می‌شود و سرشار از انواع "آنتی کسورها" و "ایمونوگلوبولین" های لازم برای مبارزه موفق کودک با عوامل بیماری‌زای محیطی است و به عبارت دیگر آغوز سلاح لازم را برای کودک تازه متولد شده به همراه دارد تا او را در رویارویی با عوامل بیماری‌زای محیطی یاری کند.^{۱۵}

نکته دیگری که در روایات اسلامی قابل توجه است شیر خوردن نوزاد از مادر خودش است. یعنی مقدم بر همه کس برای شیر دادن به نوزاد، مادر اوست، لذا زنان دیگر را برای شیر دادن، مگر در شرایط خاص توصیه نکرده،

زمانی که مادر نوزاد خود از عهده شیردادن برنمی آید و یا به علت بیماری مادر و یا فقدان او این امکان از بین می رود، در انتخاب دایه توصیه قابل توجهی را یادآور می شود. او می نویسد: «در مواقعی که شیر مادر ناتوان و یا تباہ شود و یا در مواردی که کودک در اثر خوردن شیر مادر لاغرتر می گردد، باید زن شیردهی را برای شیرخوار برگزید که از حیث عمر بین بیست و پنج تا سی و پنج سال باشد، زیرا این مرحله عمر دوره جوانی و تندرستی و به کمال رسیدن است. و از نظر اخلاق، خوشخو و خوش روی باشد و در برابر کنشهای بدروانی از قبیل خشم، اندوه، ترس و حالات مشابه آن زود واکنش نشان ندهد. از این رو، پیامبر خدا - که سلام و درود بر او باد - فرمود: ابله را دایگی نشاید.^{۱۷}»

ژان ژاک روسو نیز در کتاب امیل، صفحه ۲۷۰ و ۲۷۱ می نویسد: «البته اگر مادر بچه را شیر بدهد بهتر است. لیکن در صورت عدم امکان باید زنی را انتخاب کنید که نیرومند بوده، جسماً و روحاً سالم باشد... زنهای روستایی کمتر از زنان شهری گوشت و بیشتر از آنها سبزی می خورند. به نظر می آید این رژیم علفخوارگی برای اطفال ایشان مناسبتر باشد.»

برخی از صاحب نظران اعتقاد دارند که شیرحیوانات دیگر برای هموعان خود مناسب است و در دوره نوزادی به رغم اینکه می تواند شکم نوزاد را سیرکند، اما هیچ گاه نمی تواند جای شیر مادر را بگیرد و ادعاهایی همچون شیر ماترنیزه^{۱۸} و هومنیزه^{۱۹} و شیرآدپته^{۲۰} بی مورد بوده، درواقع اعتراف به اصالت شیرمادر است.

چنانکه تأکید شد شیرمادر برای نوزاد مناسبتر و بهتر است، ولی مواقعی که دسترسی

به مادر نوزاد و یا امکان شیردادن او نیست، سفارش به گرفتن دایه شده است. همان گونه که پیشتر اشاره کردیم، شیر از جهت اخلاقیات و نفسانیات هم روی نوزاد تأثیر می گذارد و اثر تغذیه ای شیر منحصر در رشد بدنی و جسمی نیست و آن قدر مهم است که از نظر فقهی موجب محرمیت نوزاد با زن شیردهنده و فرزندان، شوهر، پدر، مادر، خواهر، برادر، عمو، عمه، دایی و خاله زن شیردهنده نیز می شود. به همین منظور است که اسلام تأکیدات فراوان در انتخاب دایه برای شیردادن نوزاد دارد و حتی اگر مادر نوزاد به لحاظ عقلی و سلامت کامل جسمانی و یا اعتقادی دچار مشکل باشد او را از شیردادن به فرزند معاف و توصیه می کند که اگر ناچار شدید فرزندان را به دایه بسپارید، دقت کنید که آن دایه عاقل، زیبا، خوش اخلاق، سالم و متدین باشد، چون شیر در کیفیت پرورش فرزند تأثیر دارد. برای نمونه به احادیث زیر توجه فرمایید:

پیامبر اسلام صلی الله علیه وآله و سلم می فرماید: «ایاکم و ترویج الحمقاء فَإِنَّ صُحْبَتَهَا بَلَاءٌ وَ وَلَدُهَا ضِیَاعٌ.»^{۲۱} از ازدواج با زن سفیه و احمق خودداری کنید، زیر مصاحبت و همنشینی با او موجب عذاب و ناراحتی است و فرزند او نیز تباہ می شود (شیری که از مادر احمق می خورد در او تأثیر منفی دارد).

و یا در جای دیگر می فرماید: «ایاکم أَنْ تَنْتَرِضُوا الْحَمَقَاءَ فَإِنَّ اللَّبْنَ يَنْشَبُ عَلَي ذَلِكِ»^{۲۲} مواظب باشید برای شیردادن فرزندان از زنان احمق و کم عقل استفاده نکنید، زیرا شیر، کودک را بر همین حالت پرورش می دهد.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: أَنْظَرُوا مَنْ تَرُوضُ أَوْلَادَكُمْ فَإِنَّ الْوَلَدَ يَشْبُ عَلَيْهِ»^{۲۳} دقت

آیات قرآن دو سال تمام است که در آیه ۲۳۳ سوره بقره از آن به "حولین کاملین" تعبیر شده است. امام صادق علیه السلام فرموده اند: "الْفَرْضُ فِي الرِّضَاعِ أَحَدٌ وَعِشْرُونَ شَهْرًا فَمَا تَقْصُ عَنْ أَحَدٍ وَعِشْرِينَ شَهْرًا فَقَدْ تَقْصُ الْمُرْضِعُ وَإِنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرِّضَاعَةَ فَحَوْلِينَ كَامِلِينَ؛^{۲۶} آنچه در شیر دهی به فرزند واجب است بیست و یک ماه است، هرچه از این مدت کاسته شود، کوتاهی در حق فرزند است. چنانکه مادر بخواهد به فرزندش شیر کامل دهد باید دو سال به او شیر بدهد."

در روایتی دیگر امام صادق علیه السلام کمتر از ۲۱ ماه شیردادن به نوزاد را ستم در حق کودک می داند و می فرماید: الرِّضَاعُ أَحَدٌ وَعِشْرُونَ فَمَا تَقْصُ فَهُوَ جَوْرٌ عَلَى الصَّبِيِّ.^{۲۶}

علاوه بر مدت شیردهی، در برخی از روایات به نحوه شیردادن نیز اشاره شده است

کنید که چه کسی فرزندتان را شیر می دهد، زیرا فرزند با آن شیر رشد می کند.

در روایات دیگری که از ائمه معصومین علیهم السلام رسیده است همچنین از شیردادن نوزاد توسط زنان احمق و ابله، بد اخلاق و بد دهن، نابینا، معتاد به مواد مخدر و کسانی که انحراف اخلاقی و آلوده دامن هستند و یا انحراف اعتقادی دارند، نهی شده و در مقابل توصیه شده است که برای شیردادن کودک بانویی مسلمان، عاقل، عقیف، باشخصیت و دارای اوصاف نیک انتخاب شود.

زمان شروع و مدت شیردادن

چنانکه قبلاً اشاره شد تغذیه نوزاد با شیر مادر از همان آغاز تولد با خوردن "آغوز" آغاز می شود. مدت کامل شیرخوارگی نوزاد از نظر

بعد از شیردادن، مادر هم به خواب آرامی فرو می‌رود.^{۲۸}

نکته دیگری که در برخی از متون طبیبی متعلق به پزشکان مسلمان آمده است و گاهی این سخن را به معصومین علیه السّلام نسبت داده‌اند، قرار گرفتن نوزاد در سمت چپ مادر است که از صدای ضربان قلب مادر احساس آرامش و راحتی می‌کند. تحقیقات دانشگاه کرنل آمریکا نیز حکایت از این دارد که: «جنین از درون رحم با صدای ضربان قلب مادر انس دارد. پس از تولّد هم اگر نوزاد در سمت چپ مادر قرار گیرد، همان انس برایش تداعی می‌شود.^{۲۹}»

یقیناً نوزاد هنگامی از شیر خوردن بیشتر لذّت می‌برد که از عواطف و محبّت مادرانه بهره‌مند گردد. بنابراین، در دوران شیردادن، مادر باید آسودگی خاطر و آرامش کافی داشته، از هرگونه نگرانی به دور باشد تا بتواند در کمال آرامش و شادابی کودک را تغذیه نماید و آن را عملی عبادی به شمار آورد و شاید برای تحقق همین معناست که در روایات آمده است: «برای شیردادن به فرزندان، زنان پاکیزه و با وضو باشند.»^{۳۰}

وظیفه پدر در تغذیه نوزاد با شیر مادر

با آنکه تغذیه نوزاد از شیر مادر به عنوان یک حق مسلم برای فرزند محفوظ است، اما مادر موظف نیست به صورت رایگان به نوزاد شیر دهد، بلکه می‌تواند از مال کودک در صورتی که مال داشته باشد و یا از مال پدر حقوق دریافت کند. البته چنانکه پدر و یا جدّ پدری مال نداشته باشد و نتواند اجرت به مادر دهد، بر خود مادر واجب می‌شود که فرزند خود را شیر

که امروزه اهمیت این سخنها براهل فن و تخصص روشن می‌شود. امام صادق علیه السلام خطاب به «ام اسحق همسر خویش» می‌فرماید: «فقط از یک پستان شیرمده، بلکه از هر دو پستان شیریده تا بخشی از آن تأمین کننده غذا و بخشی تأمین کننده آب مورد نیاز کودک باشد.^{۲۷} همچنین در مواضع شیخ صدوق (ره) از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نقل شده است که فرمود: «خداوند متعال روزی کودک را در دو پستان مادر قرار داده، در بخشی از آن آب و در بخش دیگر غذای او را، و هنگامی که مادر فرزند را به دنیا می‌آورد به تناسب نیاز هر روز بچه، روزی متناسب آن روز او را مقدر فرموده است.»

پزشکان نیز معتقدند که در ابتدای تغذیه چربی شیر کمتر است و آن را شیرابتدایی می‌گویند و هر چه نوزاد به شیرخوردن ادامه می‌دهد بر غلظت شیر افزوده می‌شود و در انتهای تغذیه مقدار چربی بیشتر می‌شود که به آن شیر انتهایی می‌گویند و همین شیر ابتدایی و انتهایی می‌تواند جای آب و غذا را با هم بگیرد و حتی در آب و هوای گرم نیز شیر مادر تشنگی کودک شیرخوار را رفع می‌کند. همچنین به شیردادن نوزاد در موقع شب سفارش شده است که: «از کودکان به خاطر بیدارشدن برای تغذیه در موقع شب ناراحت نشوید و آنها را شیردهید که شیردادن شبانه سینه‌های شما را پرشیر می‌کند.» امروزه نیز پزشکان به این دریافت مهم علمی می‌بالند و می‌گویند: تغذیه شبانه به تولید شیر شما نیز کمک می‌کند، زیرا ترشح پرولاکتین در شب بیشتر است و همچنین در موقع تغذیه شیرخوار با شیرمادر هورمونهای شل‌کننده نیز ترشح می‌شود و

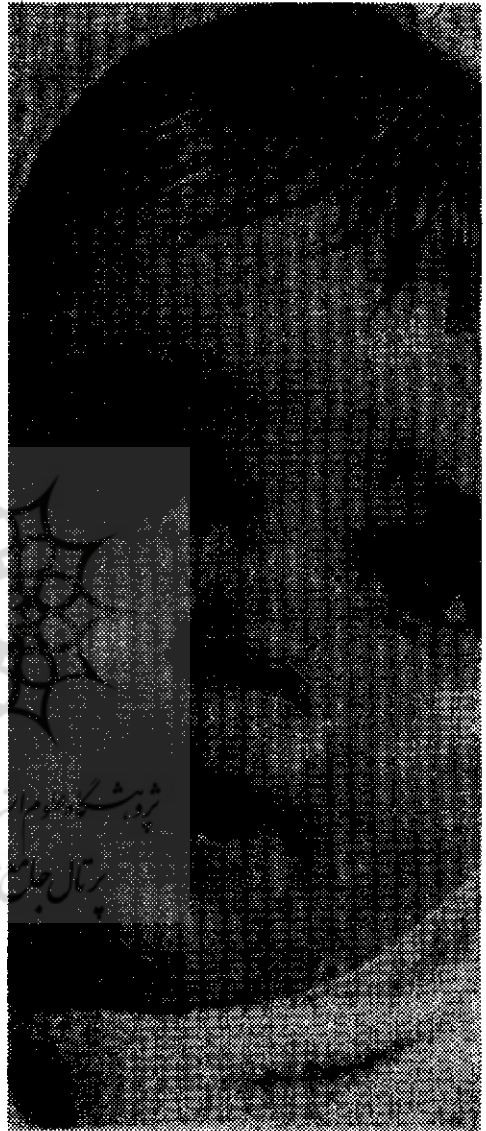
دهد. ۳۱

البته بنابر آنچه امروز در جامعه ما و جوامع اسلامی مرسوم است، مادران با همان عشق و علاقه مادری و بی هیچ چشمداشت یا مطالبه حقوق، فرزندان خود را شیر می دهند و آنها را از شیرۀ جان خویش همراه با مهر و محبت مادری تغذیه می نمایند.

باتوجه به این احسان مادران در حق فرزندان، لازم است پدران امکانات رفاهی را برای مادران شیرده فراهم آورند و به ویژه به تغذیه آنان اهمیت داده، آرامش روانی آنها را حفظ نمایند و به نیکی و احسان در حق همسران اقدام نمایند که: **هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ**.^{۳۲} البته آیات قرآنی نیز براین تصریح دارند که نفقه و تأمین خوراک و پوشاک مادر کودک به طور شایسته برعهده پدر است و حتی اگر زن در آن ایام طلاق هم گرفته باشد، پدر موظف است مخارج کودک و مادر او را تأمین نماید.^{۳۳}

در هر حال تربیت سالم نسل آینده همه ما را موظف می کند به هر آنچه این سلامت را تضمین می کند بیندیشیم و در تأمین آن بکوشیم.

مادر بهشت من همه آغوش گرم توست
گویی سرم هنوز به بالین نرم توست
مادر صدای گردش گهواره است هنوز
می پیچدم به گوش دل و جان شبانه روز
مادر حیات با تو بهشت است و خرم است
ور بی تو بود هر دو جهانش جهنم است
پستان توست چشمه نوشین سلسبیل
ای چشمه ات هنوز شکر بامتش سبیل
موسیقی بهشت همانا صدای توست
گوش دلم به زمزمه لای لای توست

ما را عواطف این همه از شیرمادراست
این رقتی که در دل و شوری که در سراسر

در طفلی آنچه دیده بشر مهر مادری
تحویل می‌دهد به بزرگی به دیگری^{۳۴}

پی نوشتها:

- ۱- سورة بقره، آیه ۲۳۳
- ۲- بحارالانوار، جلد ۲۳، صفحه ۷۶، علامه مجلسی(ره)
- ۳- وسایل الشیعه، جلد ۱۵، صفحه ۱۷۵، شیخ حرّعاملی
- ۴- مدرک سابق
- ۵- مثلاً به دعای عرفه حضرت سیدالشهداء علیه‌السلام مراجعه شود. امام در مقام شمردن نعمتهای الهی اشاره به تغذیه دوران کودکی می‌کند و می‌فرماید: «وَحَفِظْتَنِي فِي الْمَهْدِ طِفْلاً وَرِزْقَتَنِي مِنَ الْغَدَاءِ لِبَنَامْرِيَا...» همچنانکه در کتاب توحید مفضل امام صادق علیه السلام از آن به عنوان نشانه توحید نام می‌برد و در کتابهای کلامی نیز از اصل تطابق درون با برون به عنوان یکی از دلایل توحید یاد می‌کنند و از جمله مثالهای تطبیق، ولادت فرزند و فراهم آوردن غذای او در سینه مادر را ذکر می‌کنند.
- ۶- کودک خود را بشناس، صفحه ۴۸
- ۷- حقایقی برای زندگی، صفحه ۳۱، از انتشارات سازمانهای یونیسف و بهداشت جهانی ...
- ۸- مدرک سابق، صفحه ۳۷
- ۹- مدرک سابق، صفحه ۳۴
- ۱۰- تغذیه کودکان با شیرمادر، صفحه ۴، مهدی اصفهانی
- ۱۱- مدرک سابق، صفحه ۲۴
- ۱۲- جواهرالکلام، جلد ۳۱، محمدحسن نجفی
- ۱۳- حلیة المتقین، صفحه ۹۰، علامه مجلسی
- ۱۴- حقایقی برای زندگی، صفحه ۳۵
- ۱۵- تغذیه کودک با شیرمادر، صفحه ۲۲
- ۱۶- از سوی سازمان بهداشت جهانی و یونیسف اصطلاح هم اتاقی "rooming in" متداول شده است که در آن توصیه می‌شود کودک به فاصله نیم ساعت پس از ولادت به پستان مادر گذاشته شود و در کنار بستر مادر خوابانده شود.
- ۱۷- قانون در طب، جلد ۱، صفحه ۳۵۱، ابن سینا
- ۱۹- شبیه شیرمادر
- ۲۰- شبیه شیرانسان
- ۲۱- شیر تطبیق داده شده با شیرمادر
- ۲۲- مستدرک الوسایل، جلد ۲، صفحه ۵۳۸، محدث نوری
- ۲۳- همان مدرک، صفحه ۶۲۴
- ۲۴- فروع کافی، جلد ۶، صفحه ۴۴، شیخ کلینی
- ۲۵- وسایل الشیعه، جلد ۱۵، صفحه ۱۷۷
- ۲۶- همان مدرک
- ۲۷- راهنمای مادران شیرده، صفحه ۱۷، وزارت بهداشت و درمان و یونیسف
- ۲۹- نقش مادر در تربیت، صفحه ۷۲
- ۳۰- میزان الحکمه، جلد ۴، صفحه ۱۳۹، محمدی ری شهری
- ۳۱- تحریرالوسیله، جلد ۲، صفحه ۳۱۲، امام خمینی (ره)
- ۳۲- سورة الرَّحْمَنِ، آیه ۶۰
- ۳۳- سورة بقره، آیه ۲۳۳
- ۳۴- دیوان شهریار، جلد ۲، صفحه ۱۰۷۱